

Andrzej Sakson  
*Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań*

## DZIAŁALNOŚĆ KOŚCIOŁÓW EWANGELICKICH NA MAZURACH PO 1945 ROKU

Rok 1945 przyniósł zasadnicze zmiany w stosunkach państwowych, narodowych, politycznych, gospodarczo-społecznych i wyznaniowych na Mazurach. Rozpadowi uległ Kościół unijny, zniszczeniu uległo wiele budynków kościelnych i obiektów sakralnych. W wyniku działań wojennych w granicach państwa polskiego pozostało około 80 tys. ludności mazurskiej, w tym około 75 tys. protestantów i około 5 tys. wyznania katolickiego. Wojna oraz powszechna ewakuacja, która była przyczyną wielu tragedii i powszechnego chaosu, spowodowała prawie całkowity rozpad protestanckiego Kościoła unijnego oraz szeregu związków wyznaniowych na Mazurach. Fakt ten spowodował powstanie na Mazurach swoistej instytucjonalnej próżni wyznaniowej. W tych nowych warunkach działalność religijną podejmowało stopniowo dwanaście protestanckich Kościołów i związków wyznaniowych.

### *Kościół Ewangelicko-Augsburski*

Zasadniczą masę wiernych byłego niemieckiego Kościoła unijnego na Mazurach przejął w 1945 roku polski Kościół Ewangelicko-Augsburski. W wyniku wojny Kościół ten przechodzi wówczas głęboki kryzys wewnętrzny<sup>1</sup>. Organizował się od podstaw i nie od razu był w stanie posłać swoich księży na Mazury. W końcu 1945 roku na Mazurach przebywało jedynie ośmiu duchownych<sup>2</sup>, którzy w dziewięciu powiatach, najgęściej zaludnionych przez Mazurów organizowali z pełnym poświęceniem życie kościelne, tworząc 53 parafie wraz z 12 filiałami, z których każda miała niegdyś jedno-wo względnie kilku księży. Na każdego duchownego przypadało wówczas przeciętnie

---

<sup>1</sup> W. Gastpary, *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych*, cz. 2, 1939–1945, Warszawa 1981.

<sup>2</sup> Byli to księża: Emil Dawid (Łuczany-Giżycko), Edmund Frischke (Olsztyn), Alfred Jagucki (Sorokwity), Edward Ledwich (Działdowo), Jerzy Sachs (Szczytno), Jan Szczech (Zędzbork-Mrągowo), Otton Wittenberg (Pasym) oraz Edward Szandul, który pełnił funkcję dziekana (Stara Ukta). „Strażnica Ewangeliczna”, 1946, nr 1.

8 parafii lub filiałów i około 12 tys. wiernych (jeżeli zaliczyć całe Mazury jako teren ich działalności)<sup>3</sup>. Sytuacja taka trwała do początku lat pięćdziesiątych<sup>4</sup> i pomimo podejmowanych przez władze kościelne szeregu działań zdążających do zmiany tego stanu rzeczy między innymi w formie apelu do duchownych pozostałych diecezji o okresową pomoc w opiece duszpasterskiej (tzw. „Ochotnicza Służba Mazurska”) czy też poprzez pracę diakonów pochodzenia miejscowego<sup>5</sup>. Również w latach późniejszych nie udało się rozwiązać tego istotnego problemu.

W 1950 roku wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Diecezji Mazurskiej, po zakończeniu masowych procesów migracyjnych, liczyli 68 500 osób, skupionych w 89 parafiach i 14 filiałach. Działalność duszpasterską prowadziło wówczas 9 księży i 3 diakonów. Najliczniejsze skupiska wiernych tego Kościoła według spisu z marca 1952 roku znajdowały się w następujących parafiach: Mrągowo – 4250 osób, Ukta – 2660, Mikołajki – 2456, Nawiady – 1900, Ryn – 1550, Giżycko – 1450, Nidzica – 1300, Baranowo – 1290, Szestno – 1200, Warpuny – 1200, Piecki – 1 120, Sorkwity – 1160, Pasym – 1120, Nakomiady – 1070, Rybno – 1020, Jedwabno – 880, Dźwierzuty – 820, Szczytno – 800, Olsztyn – 750, Rozogi – 750, Kętrzyn – 770, Małe Jeruty – 700, Szymonki – 753, Wejsuny – 660, Spychowo (Pupy) – 600, Rańsk – 630, Wielbark – 640, Kobyłty – 610, Pisz – 550<sup>6</sup>.

### ***Kościół Metodystyczny***

Kościół Metodystyczny był obok Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego najprężniej działającym nurtem polskiego protestantyzmu na Mazurach. Pomiędzy tymi Kościołami w okresie powojennym miała miejsce ożywiona rywalizacja o wpływy wśród wiernych. Metodysty stali wówczas na stanowisku, iż Kościół Ewangelicko-Augsburski nie jest właściwym następcą Kościoła unijnego na Mazurach<sup>7</sup>.

W przeciwieństwie do innych wyznań protestanckich działających na Mazurach do 1945 roku metodyści byli nowym elementem w mozaice wyznaniowej na tym terenie. W wyniku porozumienia z władzami państwowymi oraz mając na uwadze fakt, iż Kościół Ewangelicko-Augsburski nie dysponował wystarczającą liczbą księży, metodyści podjęli w okresie powojennym ożywioną działalność misyjną na Mazurach. Jesienią 1945 roku przybyli tutaj pierwsi duchowni tego Kościoła, którzy wywodzili się głównie z byłych kresów II Rzeczypospolitej<sup>8</sup>.

<sup>3</sup> „Strażnica Ewangeliczna”, 1946, nr 6, s. 15.

<sup>4</sup> W. Niemczyk, *Kościół nowa rzeczywistość historyczna*, „Strażnica Ewangeliczna”, 1950, nr 1.

<sup>5</sup> „Strażnica Ewangeliczna” 1952, nr 20, s. 275 oraz „Strażnica Ewangeliczna” 1953, nr 1, s. 11-12.

<sup>6</sup> *Dokumentacja Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie* (dalej: DWdSW - UWWO). Stan organizacyjny Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Teczka nr 18.

<sup>7</sup> Referat ks. J. Naumiuka, superintendenta naczelnego Kościoła Metodystycznego, przygotowany na konferencję pastorów na Mazurach w dniu 24 marca 1954 roku. DWdSW – UWWO, Teczka Spraw Ogólnych Kościoła Metodystycznego, nr 40. Dokument nr 28.

<sup>8</sup> Pierwszymi duchownymi, którzy przybyli na teren Mazur byli m.in. W. Benedyktynowicz, J. Madzia i J. Araszkiwicz, którzy zamieszkali w Olsztynie. Por. *Wystąpienie* ks. Edwarda Puśleckiego na

W wyniku energicznej działalności misyjnej na Mazurach liczba wiernych tego Kościoła systematycznie rosła. W 1946 roku liczył on 2 581 wiernych, a w 1950 roku już 4 191. Szczytowym okresem jego działalności był rok 1952, kiedy to liczył on 9 tys. wiernych (7133 w województwie olsztyńskim i około 2 tys. w powiecie Ełk – woj. białostockie). Najliczniejsze skupiska wiernych znajdowały się w parafiach lub filiach: Ostróda – 1207 osób, Kroplewo – 806, Mrągowo – 581, Gierzwałd – 550, Łukta – 466, Olsztynek – 463, Glaznoty – 415 i Dąbrówno – 307<sup>9</sup>. Działalność Kościoła Metodystycznego skupiała się wówczas głównie na terenie powiatów: Ostróda i Ełk (w 1949 roku na terenie tego ostatniego powiatu mieszkało około 2 tys. wiernych. Skupieni byli oni w następujących parafiach: Kalinowo – 377 wiernych, Klusy – 256, Nowe Juchy – 213, Ełk – 937<sup>10</sup>).

### ***Polski Kościół Chrześcijan Baptystów***

W 1945 roku wierni wyznania baptystycznego na Mazurach ulegli dużemu rozproszeniu i zmniejszeniu. W 1937 roku baptyści na terenie całych ówczesnych Prus Wschodnich liczyli 17 590 wiernych skupionych w 184 miejscowościach. Posiadali 80 kaplic, w których obowiązki kaznodziejskie pełniło 53 kaznodziei i 54 przełożonych. Najliczniejsze skupiska wiernych na terenie historycznych Mazur znajdowały się w takich miejscowościach jak: Świętajno – 579 wiernych, Rумы – 540, Szczytno – 535, Ostróda – 505 oraz Giżycko – 373<sup>11</sup>. Po zakończeniu wojny liczba baptystów na Mazurach wynosiła około 600 osób<sup>12</sup>. Skupieni byli oni głównie w następujących miejscowościach: Giżycko, Szczytno, Świętajno, Rумы, Kętrzyn, Ostróda, Olsztynek, Bartoszyce, Ełk, Rustkowo oraz Zimna Woda, Szymany Duże, Dźwierzuty oraz Olszewka. Duchowni wywodzili się głównie z byłych terenów wschodnich Polski. Braki kadrowe uzupełniano poprzez organizację kursów biblijnych wg zasady powszechnego kapłaństwa, które cieszyły się sporym zainteresowaniem wiernych.

Z inicjatywy kaznodziei Stanisława Wojciechowskiego powstała w Giżycku Spółdzielnia krawiecka, której głównym celem była pomoc wiernym, którzy podobnie jak większość ludności rodzimej Mazur znalazła się w okresie powojennym w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Przystąpiono także systemem gospodarczym do remontu kościołów i kaplic. Uzyskana później pomoc z Państwowego Funduszu Kościelnego pozwoliła na remont kaplicy w Szczytnie<sup>13</sup>.

konferencji pt. *Organizacja i działalność Kościołów zrzeszonych w PRE na terenie Warmii i Mazur*. Olsztyn 23 czerwca 1985 roku.

<sup>9</sup> DWdsW-UWWO, Teczka nr 40.

<sup>10</sup> *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Suwałkach, Oddział w Ełku. Starostwo Powiatowe w Ełku. Referat Ogólno-Organizacyjny. Sprawy Wyznaniowe. 1948–1955*. Sygnatura Akt nr 25, s. 45 i 76.

<sup>11</sup> *Jahrbuch 1938 des Bundes der Baptistengemeinden in Deutschland*, Berlin 1939.

<sup>12</sup> DWdsW-UWWO, Sprawy Ogólne Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów, Teczka nr 6.

<sup>13</sup> Wystąpienie ks. Józefa Paszkowskiego na konferencji w Olsztynie w dniu 23 VI 1985.

### ***Zjednoczenie Kościołów Chrystusowych Wyznania Ewangelickiego w Polsce, Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej***

Po odzyskaniu niepodległości w 1945 roku Kościół Chrystusowy stanowił ugrupowanie Polskiego Kościoła Ewangelicznych Baptystów, utrzymując z nim tylko luźne stosunki w obawie przed wchłonięciem. Z dniem 13 listopada 1945 roku Zjednoczenie Kościołów Chrystusowych usamodzielnia się tworząc osobny Kościół z własną administracją<sup>14</sup>. Pierwszym organizatorem Kościołów Chrystusowych w okresie powojennym na Mazurach był ks. dr Jerzy Sacewicz, który w 1944 roku przebywał na robotach przymusowych w rejonie Szczytna. W 1945 roku jako pełnomocnik ds. zabezpieczania obiektów przemysłowych z ramienia władz olsztyńskich, jako duchowny jeżdżąc po Mazurach zabezpieczał szereg obiektów sakralnych (głównie Baptystów i Społeczności Chrześcijańskiej) w 24 miejscowościach, rozpoczynając w niektórych z nich działalność duszpasterską (Rumy, Dźwierzuty, Szczytno). Działania te prowadzone były początkowo w imieniu baptystów<sup>15</sup>.

Po usamodzielnieniu się Zjednoczenia Kościołów Chrystusowych Wyznania Ewangelickiego głównymi jego ośrodkami działalności religijnej były w 1948 roku następujące miejscowości: Olsztyn – 120 wiernych, Mrągowo – 135, Świętajno – 90, Lidzbark Warmiński – 85, Dźwierzuty – 45. W 1953 roku liczba wiernych wynosiła 355 osób. Nabożeństwa odbywały się w domach modlitwy, które przed 1945 rokiem należały do Wolno Kościelnego Zboru Ewangelicznego (Olsztyn, Dźwierzuty, Świętajno) oraz do Społeczności Chrześcijańskiej (Lidzbark Warm.)<sup>16</sup>. W 1946 roku działalność religijną na Mazurach prowadziło 9 duszpasterzy<sup>17</sup>. Z ich inicjatywy utworzono dom dziecka w Lidzbarku Warm. oraz wydano własny śpiewnik kościelny.

W okresie powojennym na Mazurach prowadził także działalność Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej (zielonoświątkowcy), który przejął kaplicę po wyznaniu Nowo-Apostolskim w Kętrzynie, Szczytnie i Olsztynku oraz po Chrześcijanach Wiary Ewangelicznej w Ostródzie. W Beztawkach znajdowała się kaplica w mieszkaniu prywatnymi<sup>18</sup>.

W dniu 4 czerwca 1954 roku oba te wyznania wraz z trzema innymi (Związkiem Wolnych Chrześcijan, Związkiem Ewangelicznych Chrześcijan oraz Związkiem Samodzielnym Chrześcijan) połączyły się tworząc jeden związek religijny pod nazwą Zjednoczony Kościół Ewangeliczny<sup>19</sup>.

<sup>14</sup> Ministerstwo Administracji Publicznej w dniu 14 listopada 1946 roku wyraziło zgodę na wznowienie działalności Zjednoczenia Kościołów Chrystusowych Wyznania Ewangelickiego w Polsce jako zrzeszenia religijnego.

<sup>15</sup> Wystąpienie ks. Jerzego Sacewicza na konferencji w Olsztynie w dniu 23 VI 1985.

<sup>16</sup> DWdsW-UWWO. Sprawy ogólne ZKE, Teczka nr 64.

<sup>17</sup> Tamże.

<sup>18</sup> Tamże.

<sup>19</sup> T. Langer, *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967, s. 137.

### ***Kościół Adwentystów Dnia Siódmego***

Kościół Adwentystów Dnia Siódmego rozpoczął działalność na Mazurach już w 1880 roku na terenie powiatu Giżycko (kaznodziejami byli Mazurzy: Majewski i Konradej). W 1950 roku liczył on 118 wiernych skupionych w następujących zborach: Mrągowo (założony w 1915 roku, odnowiony w 1945 roku – 149 wiernych), Trelkowo (od 1948 roku – 96 osób), Giżycko (od 1913, ponownie od 1945 roku – 70 wiernych) oraz Kętrzyn – 47 osób, Woryny – 32. Duże Piły – 21 i Srokowo – 18 wiernych. Czynne kaplice znajdowały się w Giżycku, Mrągowie i Trelkowie. Pracę kaznodziejską prowadziło wówczas na terenie woj. olsztyńskiego 6 duchownych w tym trzech Mazurów<sup>20</sup>.

### ***Świecki Ruch Misyjny „Epifania”, Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego, Świadkowie Jehowy***

Te trzy związki wyznaniowe wywodzące się z grupy badaczy Pisma Świętego<sup>21</sup> posiadają swoją długą tradycję na Mazurach (z wyjątkiem Ruchu „Epifania”, który rozpoczął działalność na Mazurach w 1955 roku i skupiał w swych szeregach około 70 osób, głównie ludności ukraińskiej, która zamieszkiwała w powiecie morąskim w wyniku akcji „Wisła”).

W 1956 roku w związku tym działalność religijną prowadziło 5 osób a w Zrzeszeniu Wolnych Badaczy Pisma Świętego – 3 osoby. Wierni tego ostatniego związku wyznaniowego wywodzili się w większości z repatriantów zza Buga. Mieszkali oni głównie w Olsztynie oraz w Bniewie i liczyli około 200 osób<sup>22</sup>. Po delegalizacji w 1945 roku związku Świadków Jehowy ich liczba oraz przejawy aktywności są trudne do ustalenia. Wyznanie to prowadzi jednak nieprzerwaną działalność misyjną i na tle innych, mniejszych związków wyznaniowych na Mazurach, charakteryzuje się różnorodnymi formami działania oraz przyrostem liczby wiernych.

### ***Stowarzyszenie Nowoapostolskie***

Związek Nowoapostolski działał na Mazurach przed rokiem 1945 nosząc nazwę Gminy Nowoapostolskiej (Neu Apostolische Gemeinde) posiadając własne kaplice m. in. w Giżycku, Szczytnie oraz Targowie. W 1950 roku Stowarzyszenie Nowoapostolskie liczyło 321 członków skupionych w następujących parafiach: Kosewo, Ostróda, Arzyny, Giżycko oraz Pisz. Pracę duszpasterską prowadziło 6 kaznodziei<sup>23</sup>. Do 1983 roku nie posiadało ono statusu prawnego stowarzyszenia zarejestrowanego<sup>24</sup>.

### ***Kościół Jezusa Chrystusa Wszystkich Świętych Ostatnich Dni (Mormoni)***

Historia mormonów na Mazurach sięga roku 1922, kiedy to do swej rodzinnej wsi Zelwągi koło Mikołajek powrócił po kilku latach nieobecności Fritz Fischer.

<sup>20</sup> DwdsW-WwO. Sprawy Ogólne Kościoła Adwentystów, Teczka nr 1.

<sup>21</sup> T. Langer, *Państwo a nierzymskokatolickie...*, s. 162.

<sup>22</sup> DWdsW-uWwO. Teczka nr 13.

<sup>23</sup> Tamże. Teczka nr 51.

<sup>24</sup> Tamże.

Mormonem został on w Berlinie, a w Żelwągach stał się gorliwym misjonarzem nowej wiary wśród miejscowych Mazurów. W stosunkowo krótkim czasie udało mu się zgromadzić około 200 wyznawców. Dzięki amerykańskiej pomocy mormoni wybudowali w Żelwągach w roku 1929 swój dom modlitwy<sup>25</sup>.

Zawierucha wojenna znacznie uszczupliła liczebność gminy mormońskiej. W końcu lat pięćdziesiątych na Mazurach mieszkało około 30 wiernych (17 w Żelwągach, 6 w Mikołajkach oraz pojedyncze osoby we wsi Prawdowo i Jura) w 1947 roku było ich jeszcze 130<sup>26</sup>. Przełożonym gminy mormońskiej po wojnie był Adolf Kruska (szwagier F. Fischera) a później po jego wyjeździe do RFN – Erich Konietzt<sup>27</sup>. Nabożeństwa mormońskie odbywały się w języku niemieckim, natomiast dyskusje na tematy społeczne i religijne prowadzone były z reguły po polsku. Działalność prowadziła także szkoła niedzielna, w której uczestniczyła zarówno młodzież jak i dorośli. Mormoni znani byli w okolicy ze swego stylu życia – nie pili żadnego alkoholu, kawy ani herbaty. Nie palili papierosów. Stanowili oni względnie izolowaną ale nie zaborczą grupę wyznawców nie prowadząc już działalności misyjnej.

#### ***Ewangeliczne Stowarzyszenie Modlitwy, Chrześcijaństwo bez Wyznania, Gromadkarze***

Do bogatych tradycji gromadkarskich nawiązywało w swej działalności Ewangeliczne Stowarzyszenie Modlitwy w Giżycku, które skupiało w swych szeregach około 130 wiernych. Byli to wyłącznie Mazurzy, podobnie jak u mormonów, nowoapostolców czy Chrześcijan bez Wyznania, którego duchownym był Mazur – Wilim Garstka ze wsi Kierwik w powiecie Szczytno. Kaznodzieją Ewangelicznego Stowarzyszenia Modlitwy był inny Mazur – Otto Komorowski. Oba te stowarzyszenia skupiały ewangelików, którzy dążyli do zachowania odrębności organizacyjnej i doktrynalnej. Główny kaznodzieja zboru wybierany był w drodze głosowania. Pod względem prawnym związki te należały do stowarzyszeń zgłoszonych do rejestracji<sup>28</sup>. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych działalność religijną prowadzili także kaznodzieje gromadkarscy. Skupieni byli oni głównie w powiecie szczywieńskim. Tak na przykład w 1952 roku z okazji prowadzonego przez parafię Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Szczytnie Tygodnia Ewangelizacyjnego nabożeństwa odprawiali mazurscy gromadkarze, bracia Kompa i Tański<sup>29</sup>.

#### ***Konflikty wyznaniowe na Mazurach***

Przyłączenie Warmii i Mazur do Polski nastąpiło w niezwykle trudnych dla Polski warunkach. Pierwsze lata powojenne charakteryzowały się brakiem bezpieczeń-

<sup>25</sup> S. Włodarski, W. Tarowski, *Kościół chrześcijański*, Warszawa 1968, s. 183-185.

<sup>26</sup> L. M. Szwengrub, *Mormoni w województwie olsztyńskim*, „Euhemer”, 1962, nr 3, s. 62-69.

<sup>27</sup> W pracy duszpasterskiej pomagało mu dwu tzw. doradców – Waldemar i Manfred Skrotzki.

<sup>28</sup> DWdW-UWwO. Teczka nr 18, dokument nr 19.

<sup>29</sup> A. Jagucki, *Stare i nowe*, „Strażnica Ewangeliczna” 1952, nr 23, s. 31.



stwa, słabością nowych polskich władz oraz silnym poczuciem tymczasowości. Żywiołowa fala osadnictwa przeradzająca się z reguły w osławiony szaber w szczególony sposób dotknęła ludność rodzimą. Traktowana była ona przez ludność napływową jako ludność niemiecka, ze wszelkimi tego konsekwencjami. Liczne były działające z całą bezwzględnością bandy rabunkowe, powszechne były choroby, nędza i głód. Elementami, które przez długi okres czasu ciążyły na stosunkach społecznych na terenie Mazur był sposób przeprowadzania repolonizacji ludności miejscowej, niezwykle drażliwa sprawa gospodarstw spornych oraz ostre konflikty na tle wyznaniowym<sup>30</sup>.

W wyniku procesów migracyjnych nastąpił po 1945 roku duży napływ na Mazury ludności katolickiej, głównie z Polski centralnej i wschodniej. Rola Kościoła katolickiego na tradycyjnie protestanckim terenie Mazur uległa znacznemu zwiększeniu. Spowodowało to istotną zmianę w dotychczasowych stosunkach między protestantami a katolikami, którzy wraz z upływem czasu stawali się siłą dominującą i stale wzmacniającą swój stan posiadania w przeciwieństwie do wyznawców protestantyzmu.

Powyższa sytuacja spowodowała szereg konfliktów i zadrażnień na tle religijnym. Utrudniało to w znacznym stopniu procesy adaptacyjne i stabilizacyjne oraz osłabiało działalność repolonizacyjną prowadzoną wśród mazurskiej ludności rodzimej.

Linie konfliktów przebiegały zarówno pomiędzy poszczególnymi wyznaniem protestanckimi, a szczególnie pomiędzy Kościołem ewangelicko-augsburskim a metodystycznym<sup>31</sup> i baptystycznym oraz pomiędzy Kościołami protestanckimi a Kościołem katolickim<sup>32</sup>. O ile te pierwsze charakterystyczne były głównie dla początkowych lat powojennych, by w późniejszym okresie osiągnąć stan harmonii (między innymi współpraca na forum Polskiej Rady Ekumenicznej), o tyle relacje pomiędzy protestantami, w tym szczególnie wyznawcami Kościoła Ewangelicko-augsburskiego a Kościołem katolickim, nie okazały się elementem.

Bezpośrednio po zakończeniu wojny doszło do szeregu sporów na tle zajętych przez katolików protestanckich budynków kościelnych. Tak np. w 1945 roku duchowni katolicycy wyświęcili na katolickie wszystkie kościoły w powiecie Nidzica i Giżycko<sup>33</sup>. Podobna sytuacja panowała na całych Mazurach. Akcje rewindykacyjne w stosunku do Kościoła katolickiego prowadzone przez szereg kościołów i wyznań protestanckich tylko w nielicznych przypadkach okazały się skuteczne<sup>34</sup>. Wiele zadrażnień wywoływały także próby katolicyzacji Mazurów, którym z reguły towarzyszył brak tolerancji religijnej oraz swoisty szowinizm wśród ludności napływowej, która nagminnie utoż-

<sup>30</sup> A. Sakson, *Przemiany więzi społecznych na Warmii i Mazurach*, „Przegląd Zachodni” 1985, nr 3.

<sup>31</sup> A. Sakson, *Wpływ stosunków wyznaniowych na kształtowanie się procesów społecznych na Mazurach po 1945 roku*, *Olsztyńskie Studia Socjologiczno-Etnograficzne*, Olsztyn 1985, s. 56-73.

<sup>32</sup> Tamże.

<sup>33</sup> J. Otello, *Z dziejów kościelnych ziemi nidzickiej*, „Kalendarz Ewangelicki na 1971 rok”.

<sup>34</sup> L. Koyorć, *Mazury odbrązowione. Kraina dysydentów polskich*, „Kalendarz Ewangelicki na 1957 rok”.

samiała wyznanie protestanckie z „niemiecką wiarą”. Z całą mocą uzewnętrznił się stereotyp „Polaka-katolika” i „Niemca-ewangelika”<sup>35</sup>.

Spory i konflikty na tle wyznaniowym powodowały zamęt i destabilizację wśród ludności rodzimej Mazur, która stanowiła wówczas podstawową masę wiernych wszystkich kościołów i wyznań protestanckich. Sytuację utrudniały także charakterystyczne dla pierwszej połowy lat pięćdziesiątych zatargi pomiędzy władzami państwowymi a duchownymi poszczególnych wyznań protestanckich, co powodowało zawieszenie w pracy lub usunięcie szeregu duchownych z terenu Mazur. Często jako pretekst służył zarzut używania języka niemieckiego podczas nabożeństw<sup>36</sup>. W skrajnych przypadkach powodowało to, iż ludność mazurska nie wiedziała właściwie jakiego jest wyznania i do jakiego kościoła winna przynależeć<sup>37</sup>. Często zdarzało się, iż w poszczególnych rodzinach było 3-4 wyznawców różnych religii a czymś naturalnym był fakt, iż w poszczególnych społecznościach lokalnych, ich mieszkańcy reprezentowali wiele wyznań (na przykład w Żelwągach, wsi liczącej 600 osób, mieszkali wierni Kościoła ewangelicko-augsburskiego (luteranie), baptyści, mormoni, nowoapostolcy, świadkowie Jehowy, zielonoświątkowcy oraz katolicy i prawosławni. Sytuację dodatkowo komplikowały rozliczne akcje misyjne prowadzone przez szereg kościołów, które swą działalność wspierały akcją charytatywnej pomocy, uzyskiwaną z reguły od zagranicznych współwyznawców (w tym metodyści, kwakrowie, baptyści, itp.)<sup>38</sup>.

Na tym tle niezmiernie utrudniona była działalność repolonizacyjna prowadzona przez poszczególne kościoły protestanckie<sup>39</sup>. Głównie Kościół Ewangelicko-Augsburski i Metodystyczny aktywnie włączył się w okresie powojennym w pracę na rzecz pozyskania ludności rodzimej na rzecz polskości<sup>40</sup>. Inne związki wyznaniowe popadały często w konflikt z władzami państwowymi na tle używania języka niemieckiego podczas nabożeństw (dotyczyło to głównie baptystów, nowoapostolców i mormonów)<sup>41</sup>. Brak widocznych rezultatów na tym polu wynikał głównie ze słabości organizacyjnej Kościoła Ewangelic-

<sup>35</sup> Piszę o tym obszernie w opracowaniu pt. *Stereotypy a obraz drugiego kraju i narodu*, w: *Socjologia zachowań politycznych*, pod red. A. Saksona, Olsztyn 1984, s. 21-45.

<sup>36</sup> K. Urban, *Mniejszości wyznaniowe a procesy repolonizacyjno-integracyjne ludności mazurskiej po II wojnie światowej*, „Zapiski Historyczne”, tom XLVIII, 1983, Zeszyt 4, s. 103-122.

<sup>37</sup> Pismo Referatu do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z dnia 16 XII 1953 roku (Wz/129/53). DWdW-UWwO, Teczka nr 40. Dokument nr 17.

<sup>38</sup> Por. *Archiwum Akt Nowych*, Warszawa, Zespół Ministerstwa Ziem Odzyskanych. *Teczka 515. Sprawy Wyznaniowe na Ziemiach Odzyskanych* (Departament Administracji Publicznej Wydziału Społeczno-Politycznego); Teczka 516, Akcja „Pomoc Kościoła szwedzkiego dla Polski”. Korespondencja. Sygnatura Akt 511-524. Mikrofilm B 5621-B 5634 oraz „Wiadomości Mazurskie”, 1947, nr 20 z 27 stycznia i „Życie Olsztyńskie”, 1947, nr 200 z 18 listopada.

<sup>39</sup> Por. *Postawa i działalność kleru* (Notatka informacyjna z 1948 roku) Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Olsztynie. Zespół: Sekretariat I-go Sekretarza KW PZPR. Materiały dotyczące kleru. Sygnatura akt: 1/V/12.

<sup>40</sup> DWdW-UWwO, Teczka nr 18 i 40.

<sup>41</sup> Por. przypis nr 48.



ko-Augsburskiego, rywalizacji misyjnej Kościoła Metodystycznego, braku zainteresowania dla tej działalności wśród innych wyznań protestanckich oraz ogólnej polityki władz w kwestii repolonizacyjnej, która charakteryzowała się brakiem konsekwencji oraz dominacją metod administracyjnych (szczególnie uwydatniło się to w latach 1945–1955)<sup>42</sup>.

### *Ewolucja działalności protestantyzmu na Mazurach*

Dominującym czynnikiem wpływającym na aktywność protestantyzmu na Mazurach w drugiej połowie lat pięćdziesiątych oraz w dekadach lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych było systematyczne zmniejszanie się liczby wiernych w wyniku procesu emigracji ludności mazurskiej do NRD i RFN<sup>43</sup>. Proces ten ilustruje tabela.

**Tabela 1**

Liczebność głównych Kościołów protestanckich na Mazurach w latach 1955–1976

Nazwa związku wyznaniowego	1955	1958	1961	1964	1967	1970	1972	1974	1976
Kościół Ewangelicko-Augs- burski	46144	24822	21174	16368	12674	7043	6696	6693	4790
Kościół Metodysty- czny	7133	4059	2935	2700	2676	2067	1762	1745	1748
Polski Kościół Chrześcijan Bapty- stów	654	529	624	272	471	529	494	443	327
Zjednoczony Kościół Ewangeliczny	355*	478	413	416	326	342	243	243	236
Stowarzyszenie Nowoapostolskie	388	253	302	269	261	267	233	245	246
Kościół Adwentystów Dnia Siódmego	270	267	210	234	220	219	205	207	117
<b>Suma</b>	<b>54944</b>	<b>30408</b>	<b>25658</b>	<b>20259</b>	<b>16628</b>	<b>10467</b>	<b>9633</b>	<b>9576</b>	<b>7464</b>

\* Zjednoczenie Kościołów Chrystusowych.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie dokumentacji kierowanej do Urzędu do Spraw Wyznań przy Urzędzie Wojewódzkim w Olsztynie. Numery teczek: 18, 40, 6, 64, 51, 1.

<sup>42</sup> Por. *Pismo Starosty Powiatowego Mrągowskiego – Czesława Krzewińskiego do Wice-wojewody Olsztyńskiego Korolowicza-Wilamowskiego Bohdana w sprawie problemu niezwyfikowanych Mazurów z dnia 31 maja 1947 roku (L.dz.spół.17/93). Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie 1945–1950. Akta v-ce wojewody Wilamowskiego, Sygnatura akt: 65, nr 110. oraz K. Urban, *Mniejszości wyznaniowe...*, s. 112.*

<sup>43</sup> Por. A. Sakson, *Przemiany więzi rodzinnej ludności rodzimej Mazur w związku z procesem migracji do RFN*, „Olsztyńskie Studia Demograficzne”, Olsztyn 1986.

Największa fala emigracji przypada na lata 1956–1959, kiedy to największe straty wśród wyznawców poniósł Kościół Ewangelicko-Augsburski oraz Kościół Metodystyczny. Po okresie pewnej stabilizacji wiernych w latach 1961–1964 (z wyjątkiem Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów, który zmniejszył swój stan posiadania z 624 wiernych w 1961 roku do 272 w 1964 roku tj. o około 60 procent), nastąpił kolejny, duży odpływ ludności mazurskiej w latach 1965–1970 (w okresie tym ubyło około 9 tys. luteran oraz około 600 metodystów). Lata siedemdziesiąte przynoszą dalsze zmniejszenia się liczby wiernych trzech najliczniejszych Kościołów protestanckich na Mazurach (luteranie, metodyści i baptyści) przy pewnej stabilizacji w latach 1971–1975. Po wstrząsie z połowy lat pięćdziesiątych, względną stabilizację (na niskim jednak poziomie) zachowały Zjednoczony Kościół Ewangeliczny (spadek z około 400 do 250 wiernych), Stowarzyszenie Nowoapostolskie (spadek z 300 do 200 wiernych) oraz Kościół Adwentystów (200-100). Ogółem na przestrzeni lat 1955–1976 liczba wiernych zarejestrowanych w sześciu głównych Kościołach protestanckich na Mazurach zmniejszyła się z około 55 tys. (w 1955 roku) do 7,5 tys. (w 1976 roku), ubyło więc około 48 tys. wiernych.

Mazurski syndrom emigracji spowodował w latach siedemdziesiątych całkowity zanik takich związków wyznaniowych jak Kościół Jezusa Chrystusa Wszystkich Świętych (Mormoni)<sup>44</sup> oraz Ewangelickiego Stowarzyszenia Modlitwy w Giżycku czy też Chrześcijaństwo bez Wyznania, które skupiały wyłącznie ludność rodzimą.

Równoległe ze zmniejszeniem się wpływów protestanckich na Mazurach wzrasta na tym terenie pozycja Kościoła rzymsko-katolickiego. Nadal miały miejsce zatargi i konflikty pomiędzy katolikami a protestantami. Posiadały jednak charakter lokalny i dotyczyły głównie zabezpieczenia miejsc kultu religijnego<sup>45</sup>, cmentarzy protestanckich<sup>46</sup> czy też malowania obelżywych napisów<sup>47</sup>. Innym przejawem nietolerancji religijnej były konflikty na tle nauki religii w szkołach. Częstsze były sprzeczności na tle wyznaniowym w małżeństwach mieszanych. Pod presją księży i środowiska społecznego katolików, brano drugi raz ślub w kościele katolickim, namawiano do porzucenia nauki religii w kościele protestanckim, itd. Swoistym potwierdzeniem tego stanu rzeczy był artykuł J. Karcza w 12 numerze tygodnika „Za i przeciw” z 1970 roku, który daje w nim wyraz radości, że został w Prusach Wschodnich zlikwidowany „bastion protestantyzmu”<sup>48</sup>.

<sup>44</sup> Własne badania terenowe przeprowadzone w Żelwągach w dniu 27 października 1984 roku.

<sup>45</sup> Por. „Zwiastun”, 1966, nr 11, s. 173 oraz „Zwiastun”, 1973, nr 24, s. 376.

<sup>46</sup> Por. F. M. Leyk, *Chulięgańskie zniszczenia na cmentarzu ewangelickim w Szczytnie*, Szczytno 1955. (Maszynopis w zbiorach autora.)

<sup>47</sup> Por. W. M. Leyk, *Instrumentalne traktowanie, Sprawa mazurska*. Dodatek specjalny do biuletynu „W Lewo”, Olsztyn 1981 oraz A. Sakson, *Kajkowe dole i niedole*, „Tygodnik Kulturalny”, 1983, nr 21.

<sup>48</sup> Za: J. Otello, *Ewangelickie dokumenty z okresu plebiscytu na Mazowszu Pruskim*, „Zwiastun”, 1970, nr 13, s. 190. Ks. dr Alfred Jagucki w swych wspomnieniach pt. *Fale rozmywają ślady a dotyczących pracy duszpasterskiej na Mazurach* przytacza inny znamieny przypadek: „W roku 1959 rozeszła się po Mazurach wieść, że dostojnik Kościoła katolickiego powiedział w Świętej Lipce: ›Na mapie Ma-

Sporadycznie odżywają ponownie sprzeczności pomiędzy luteranami a metodystami, głównie na tle użytkowania i administrowania obiektów sakralnych<sup>49</sup>, działalności ewangelizacyjnej<sup>50</sup>, wspólnych nabożeństw<sup>51</sup> oraz przynależności wiernych do poszczególnych Kościołów<sup>52</sup>.

Pomimo szeregu niesprzyjających okoliczności władze poszczególnych Kościołów protestanckich oraz stosunkowo nieliczni duchowni podejmowali szereg starań by ustabilizować i zintegrować społeczność mazurskich protestantów z resztą mieszkańców regionu<sup>53</sup>. Po wstrząsie z końca lat pięćdziesiątych związanym z masową emigracją, początek lat sześćdziesiątych przynosi pewne ożywienie aktywności religijnej i społecznej, szczególnie w Diecezji Mazurskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego<sup>54</sup>. W 1961 roku po wieloletniej odbudowie poświęcono kościół w Mrągowie<sup>55</sup>. Wydatnie wzrosła liczba księży, osiągając liczbę 25 duchownych, których część wprowadzała nowe formy pracy duszpasterskiej<sup>56</sup>, w tym czasie oraz w latach późniejszych odbywały się systematycznie organizowane zjazdy chórów parafialnych oraz spotkania młodzieży ewangelickiej<sup>57</sup>, spotkania młodej inteligencji mazurskiej<sup>58</sup> oraz dni ludzi starych i samotnych<sup>59</sup>. Dla młodzieży organizowano obozy wypoczynkowe początkowo w Jerutkach a później w Sorkwicach. Częste były wycieczki ewangelików

---

zur była kiedyś jedna wielka czarna plama luterska. Teraz one już się zmniejszyły, a muszą zniknąć zupełnie. Tak się też bez mała stało”, „Kalendarz Ewangelicki na 1986 rok”, s. 269.

<sup>49</sup> Konflikty tego rodzaju wystąpiły w 1959 roku w Ostródzie oraz w Dąbrównie.

<sup>50</sup> W 1961 roku do konfliktu na tym tle doszło w Ostródzie, Dąbrównie, Lipowie i Glaznotach.

<sup>51</sup> Por. korespondencję w tej sprawie pomiędzy ks. seniorem A. Boguckim a ks. T. Dziarko z listopada-grudnia 1961 roku oraz z lutego 1962 roku. DWdsW-UWwO, Teczka nr 40, dokumenty nr 53, 56-62.

<sup>52</sup> Parafia luterska w Nidzicy na przełomie 1961–1962 roku przyjęła w poczet swoich członków ponad 200 współwyznawców (mieszkańców Osiokowa i Jabłonki), którzy przynależeli do Kościoła Metodystycznego. Por. „Zwiastun”, 1962, nr 6, s. 95.

<sup>53</sup> Działalność ta napotykała jednak na szereg trudności. W sprawozdaniu z posiedzenia Zgromadzenia Diecezjalnego mazurskich Lateran w 1961 roku czytamy m.in. „...wielu, jeżeli nie większość parafian mazurskich czuje się tylko tymczasowo związana z naszym Kościołem”, „Zwiastun” 1962, nr 11, s. 176-177.

<sup>54</sup> Ks. Jerzy Otello z Nidzicy tak wspomina ten okres: „Wytworzyła się też szczególna „rywalizacja” na polu pracy duszpasterskiej, ks. Jagucki bowiem i jego mocno zaangażowana w pracy parafialnej małżonka, popularna „Agusia”, wprowadzili cały szereg nowych form pracy, a my w innych parafiach nie chcieliśmy być gorsi. najwyższy w dziejach powojennych stan”. „To dobrzy ludzie...”. Fragmenty Takie ożywienie życia religijnego można było zaobserwować na całych Mazurach. Był to zresztą okres, kiedy liczba duchownych różnego stopnia osiągnęła wspomnień mazurskiego duchownego” (część IV), „Kalendarz Ewangelicki na 1978 rok”, s. 234.

<sup>55</sup> Por. „Zwiastun” 1961, nr 18, s. 295.

<sup>56</sup> Por. „Zwiastun” 1961, nr 10, s. 158.

<sup>57</sup> Por. następujące numery „Zwiastuna”: 1961, nr 19, s. 295; 1969, nr 13, s. 194; 1973, nr 16, s. 247; 1974, nr 24, s. 383; 1976, nr 19, 304.

<sup>58</sup> Zwiastun”, 1973, nr 19, s. 296 oraz „Zwiastun” 1974, nr 21, s. 336.

<sup>59</sup> Zwiastun”, 1974, nr 2, s. 31-32 oraz 1977, nr 5, s. 79.

z Mazur do swych współwyznawców w Warszawie i na Śląsku Cieszyńskim. W okresie wakacyjnym prowadzono akcję ewangelizacyjną, szczególnie w głębokiej diasporze, propagowano poranki pieśni religijnej oraz w okresie świąt Bożego Narodzenia nawiązywano do dawnych tradycji mazurskich, organizując „Jutrznię na Gody”<sup>60</sup>. Prowadzono także dom starców w Sorkwicach. Aktywizowano pracę Rad Parafialnych oraz Kół niewiast i młodzieży oraz chórów i zespołów muzycznych. Bardziej energicznie przystąpiono występowały w innych Kościołach protestanckich a szczególnie u baptystów oraz u metodystów<sup>61</sup>.

Lata siedemdziesiąte a głównie ich druga połowa, w wyniku intensyfikacji procesu migracji do RFN, powodują kolejny kryzys protestantyzmu na Mazurach. Wynikał on przede wszystkim z destabilizacji wielu społeczności lokalnych i parafii, których członkowie wyjeżdżali za granicę lub nosili się z takim zamiarem. Powodowało to atmosferę tymczasowości i dezorganizowało pracę religijno-misyjną. Sytuacja ta w równym stopniu dotyczyła najliczniejszego Kościoła jakim byli luteranie, jak również innych mniejszych wyznań protestanckich. Zmalała liczba księży a warunki ich pracy były nadal ciężkie, co powodowało, iż nie było zbyt wielu chętnych do pracy w mazurskiej diasporze<sup>62</sup>. Brak było również dostatecznych środków na utrzymanie stosunkowo licznych jeszcze wówczas obiektów sakralnych<sup>63</sup>.

### ***Współczesna sytuacja Kościołów i wyznań protestanckich na Mazurach***

Koniec lat siedemdziesiątych oraz pierwsza połowa lat osiemdziesiątych charakteryzuje się stabilizacją i pewną aktywizacją Kościołów protestanckich na Mazurach. Nie uległa zmianie liczba wiernych a na fali ogólnego wzrostu zainteresowania życiem religijnym w Polsce w latach 1980–1983 nastąpił nawet nieznaczny wzrost wiernych poszczególnych wyznań protestanckich (Tabela 2). Sytuacja ta miała również swój istotny związek z szeroką akcją charytatywnej pomocy z jaką w tych latach pospieszyli zagraniczni współwyznawcy. Nowych wiernych określano często mianem „paczkowych ewangelików”<sup>64</sup>.

Na fali burzliwych wydarzeń z początku lat osiemdziesiątych w 1981 roku odżył ponownie ze wzmoczoną siłą problem konfliktów na tle użytkowania obiektów sakralnych. Doszło wówczas do bezprecedensowego, bezprawnego zaboru przez katolików trzech ewangelickich kościołów: w Ukcie (5 kwietnia), Nawiadach (1 maja) i w Szestnie (10 października). Fakty te miały miejsce, pomimo iż 26 marca 1981 roku

<sup>60</sup> Por. następujące numery „Zwiastuna”: 1961, nr 24, s. 383; 1964, nr 15-16, s. 189; 1966, nr 4, s. 55; 1973, nr 13, s. 207; 1974, nr 5, s. 79; 1976, nr 9, s. 143; 1976, nr 24, s. 383.

<sup>61</sup> Por. DWdSW-UWwO, Teczki nr 40, 6, 1.

<sup>62</sup> Ks. J. Otello we wspomnieniach pt. „Znów na rodzinnych Mazurach” zauważa, iż: „Wprawdzie wielu księży uważało – a niektórzy trwają w tym przekonaniu do dziś – że przejście na Mazury to coś jak zesłanie”, „Kalendarz Ewangelicki na 1977 rok”, s. 256.

<sup>63</sup> Por. „Zwiastun”, 1971, nr 5, s. 79.

<sup>64</sup> Por. list ks. B. Trandy do „Zwiastuna”, 1984, nr 3, s. 44-45.

osiągnięto, w toku długich pertraktacji między władzami Kościoła ewangelicko-augsburskiego a Kurią Warmińską, porozumienie w sprawie przejęcia ośmiu innych kościołów zabranych bezprawnie w poprzednich latach (między innymi w Baranowie). Pertraktacje te określane były mianem „sprawy mazurskiej”<sup>65</sup>.

**Tabela 2**

Liczebność głównych Kościołów protestanckich na Mazurach w latach 1978–1983

Nazwa związku wyznaniowego	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Kościół Ewangelicko-Augsburski	3600	3534	3337	3546	4179	4300
Kościół Metodystyczny	1470	1422	1408	1546	1414	1386
Polski Kościół Chrześcijan Baptystów	279	279	280	297	300	302
Zjednoczony Kościół Ewangeliczny	244	244	244	294	417	541
Nowoapostolski Kościół w Polsce	218	211	230	208	215	251
Kościół Adwentystów Dnia Siódmego	107	115	90	86	90	91
<b>Suma</b>	<b>5918</b>	<b>5805</b>	<b>5589</b>	<b>5977</b>	<b>6615</b>	<b>6871</b>

Źródło: jak w tabeli 1.

Na podstawie własnych, terenowych badań socjologicznych prowadzonych w około 40 miejscowościach na Mazurach w latach 1980–1985, należy stwierdzić, iż zagadnienie nielegalnego zaboru kościołów w 1981 roku odbiło się szerokim echem wśród nielicznej już społeczności Mazurów-ewangelików. Mechanizm społeczny i sposób dokonania zaboru kościołów jest znamienym świadectwem braku tolerancji ze strony katolików mieszkających na Mazurach<sup>66</sup>. W wyniku tych wydarzeń w prasie toczyła się ożywiona dyskusja nad rolą czynnika wyznaniowego w procesie emigracji ludności mazurskiej<sup>67</sup>.

Obecnie nadal najliczniejszym i wykazującym największą aktywność wśród wyznawców protestantyzmu na Mazurach jest Kościół ewangelicko-augsburski. Diecezja

<sup>65</sup> Piszę o tym obszernie w artykule pt. *Wpływ stosunków wyznaniowych na kształtowanie się procesów społecznych na Mazurach*, „Olsztyńskie Studia Socjologiczno-Etnograficzne”, Olsztyn 1985, s. 56-73.

<sup>66</sup> Tamże.

<sup>67</sup> Por. A. Sakson, *Nietolerancja?*, „Fakty”, 1982, nr 15; E. Tryniszewski, „*Na przykład – Tałajowie*”, „Słowo na Warmii i Mazurach”, 1982, nr 7; J. Otello, *Faktów wymazać nie można... W odpowiedzi red. E. Tryniszewskiemu*, „Zwiastun” 1983, nr 3.

Mazurska tego Kościoła liczyła w 1983 roku 4300 wiernych a działalność duszpasterską w 1985 roku prowadziło dziewięciu księży<sup>68</sup>. Obsługiwali oni 14 parafii: Kętrzyn (400 wiernych), Mrągowo (202), Nidzica (578), Olsztyn (673), Ostróda (227), Pasym (190,) Sorkwity (111), Szczytno (400), Elk (150), Giżycko (355), Mikołajki (250), Pisz (150), Ryn (210 wiernych), które posiadały 23 czynne kościoły, 22 kaplice, 10 kaplic w domach prywatnych<sup>69</sup>. Pokazna jest także liczba cmentarzy będących własnością Kościoła.

Luteranie mazurscy kontynuowali dotychczasowe formy pracy, często wzbogacając je o nowe elementy (Tygodnie Dobrej Nowiny, spotkania ewangelizacyjne, szkółki niedzielne, itp.). Od szeregu lat prowadzone są starania o powołanie w Mikołajkach Ośrodka Badań nad Reformacją<sup>70</sup>. Z okazji 500 rocznicy urodzin Marcina Lutera w 1983 roku odbyło się szereg uroczystości zarówno kościelnych jak i świeckich. Rocznicą ta stała się okazją do aktywizacji pracy szeregu rad parafialnych i poszczególnych ewangelickich społeczności lokalnych. Po wielu niepowodzeniach i załamaniach w działalności tego Kościoła na Mazurach jego przyszłość wydaje się względnie ustabilizowana<sup>71</sup>. Poczynając od 1982 roku nie obserwuje się większych konfliktów z katolikami<sup>72</sup>.

Okręg Mazurski Kościoła Metodystycznego liczył w 1983 roku około 1500 wiernych, skupionych w 11 parafiach: Dąbrówno (42 osoby), Gierzwałd (169), Glaznoty (7), Kroplewo (165), Lipowo (120), Łukta (53), Olsztynek (97), Ostróda (604), Biemiany (26), Słonecznik (55), Smykowo (48 osób) oraz około 500 wiernych na terenie byłego województwa suwalskiego. Na terenie byłego woj. olsztyńskiego znajdowało się 7 kościołów, 5 kaplic oraz 2 kaplice w pomieszczeniach prywatnych. Pracę duszpasterską prowadziło 5 pastorów<sup>73</sup>.

Wierni Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów skupieni byli w 8 zborach (parafiach): Ostróda (677 osób), Kętrzyn (88), Bartoszyce (657), Szczytno (52), Dźwierzuty (17), Olsztynek (16), Świętajno (10), Puchałowo (10) i liczyli ogółem 322 osoby, wśród których działalność religijną prowadziło w 7 domach zborowych i 4 kaplicach 6 kaznodziej<sup>74</sup>.

Stan organizacyjny Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego na terenie woj. olsztyńskiego w 1983 roku był następujący: 541 wiernych skupionych było w 7 zbo-

<sup>68</sup> „Kalendarz ewangelicki na 1986 rok”, s. 306-307.

<sup>69</sup> Tamże oraz DWdsW-UWwO, Teczka nr 18.

<sup>70</sup> Por. następujące numery „Zwiastuna”: 1984, nr 15-16, s. 253; 1985, nr 9, s.143; 1985, nr 12, s. 192; 1985, nr 13-14, s. 222.

<sup>71</sup> Por. E. Kurzawa, *Wykładnik sprawy*, „Przegląd Tygodniowy”, 1985, nr 13; W. Radziwinowicz, *Tu było wszystko polskie. Muzeum Reformacji w Mikołajkach potrzebuje pomocy*, „Dziennik Pojezierza” z 28-30 IX 1984.

<sup>72</sup> Por. „Zwiastun”, 1984, nr 9, s. 144.

<sup>73</sup> Por. referat ks. seniora Pawła Kubiczka pt. *Specyfika pobożności religijnej na Mazurach i jej znaczenie dla aktywności religijnej chrześcijanina* przedstawiony na II Sesji VIII Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Ustroń 9-10 listopada 1985 roku.

<sup>74</sup> Por. wywiad z ks. J. Otello pt. *Reformacja na Mazurach*, „Dziennik Pojezierza” z 21-23 X 1983 roku.



rach: I Olsztyn (filia Dźwierzuty) – 129 wiernych (oraz dzieci i sympatycy), II Olsztyn (filia w Biskupcu) – 99 osób, Hawa – 16, Kętrzyn (filia w Kandydach, Korszach i Węgorzewie) – 103, Szczytno – 67, Ostróda – 75, Lidzbark Warmiński – 52 osoby<sup>75</sup>.

Nowoapostolski Kościół w Polsce liczył na Mazurach 251 wiernych, zamieszkałych na terenie trzech parafii: Ostróda (159 osób), Kosowo (54) oraz Kętrzyn (38). W 1984 roku utworzono nową placówkę w Mrągowie. Działalność duszpasterską prowadziło 3 duchownych w 4 kaplicach (2 w mieszkaniach prywatnych)<sup>76</sup>.

W 1983 roku Kościół Adwentystów Dnia Siódmego liczył na terenie woj. olsztyńskiego 91 wiernych skupionych w trzech zborach: Olsztyn (44 osoby w tym: dorośli ochrzczeni, dzieci i młodzież oraz stali sympatycy), Mrągowo (21), Trelkowo (13), Nidzica (9) oraz 4 osoby w diasporze. Pracę duszpasterską prowadziło 4 duchownych<sup>77</sup>.

Świecki Ruch Misyjny „Epifania” liczył 47 wiernych zamieszkałych w trzech miejscowościach: Grzęda (10 osób), Lichtajny (16) i Lidzbark Warmiński (21) a Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego posiadało 16 wiernych skupionych wokół zboru w Olsztynie<sup>78</sup>.

Powyższe Kościoły i związki wyznaniowe wykazywały także na początku lat osiemdziesiątych ożywioną działalność, wzrastała liczba ich wiernych, modernizowano i budowano nowe obiekty sakralne i świeckie, wprowadzano nowe formy pracy. Uwagi te dotyczą także Świadków Jehowy, którzy prowadzili nadal wzmożoną działalność misyjną.

### **Podsumowanie**

Zmiana systemu społeczno politycznego po 1989 roku przyczyniła się do stabilizacji Kościołów ewangelickich na Mazurach<sup>79</sup>. Sytuacja protestantyzmu na Mazurach charakteryzowała się jednak w ostatnim siedemdziesięcioleciu wieloma sprzecznościami i załamaniem.

Istotny wpływ na działalność Kościołów protestanckich wywarły spory o sukcesję po dawnym Kościele unijnym. Dominującym jednak czynnikiem wpływającym na obraz mazurskiego protestantyzmu były kolejne, masowe fale emigracji ludności rodzimej, które destabilizowały życie kościelne i społeczne na Mazurach. Ten stan rzeczy spowodował doniosłą zmianę na mapie wyznaniowej w tym regionie kraju. Wraz ze zmniejszaniem się liczby protestantów, którzy w okresie powojennym liczyli około 75 tys. osób, rosła rola Kościoła rzymsko-katolickiego, który zdo-

<sup>75</sup> Tamże, Teczka nr 64.

<sup>76</sup> Tamże, Teczka nr 51.

<sup>77</sup> Tamże, Teczka nr 1.

<sup>78</sup> Tamże, Teczka nr 13.

<sup>79</sup> Por. K. Bielawny, *Kościół Ewangelicko-Augsburski na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej w spojrzeniu historyczno-ekumenicznym*, Olsztyn 2008; *Ewangelicy na Warmii i Mazurach*, red. E. Kruk, Olsztyn 2001; *Ewangelicy duchowni i parafianie. Powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach*, red. E. Kruk, Olsztyn 2007.

minował stosunki wyznaniowe na Mazurach. Procesowi temu towarzyszyły ostre konflikty wyznaniowe<sup>80</sup>.

Działalność Kościołów Protestantckich nie była w stanie skutecznie przeciwsta-wić się rozpadowi lokalnych społeczności mazurskich ewangelików. Wśród wiernych Kościołów i wyznań protestanckich nadal dominującą rolę odgrywa mazurska ludność rodzima licząca około 6 tys. osób oraz ewangelicy pochodzący ze Śląska Cieszyńskiego, terenów zabużańskich oraz innych regionów kraju. Protestanci na Mazurach stanowią niewielką, żyjącą w głębokiej diasporze grupę, są znacznie rozproszeni i nie stanowią już zwartych społeczności lokalnych.

Przyszłość protestantyzmu na Mazurach, pomimo wielu załamania i konfliktów, wydaje się względnie ustabilizowana.

### **Bibliografia**

- Bielawny K., *Kościół Ewangelicko-Augsburski na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej w spojrzeniu historyczno-ekumenicznym*, Olsztyn 2008.
- *Ewangelicy parafianie. Powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach*, red. E. Kruk, Olsztyn 2007.
- *Ewangelicy na Warmii i Mazurach*, red. E. Kruk, Olsztyn 2001.
- Jagucki A. Ks. dr, *Mazurskie dole i niedole. Wspomnienia i refleksje z lat pracy na Mazurach*, opracował E. Kruk, Olsztyn 2004.
- Kopiczko E., *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996.
- Krysiak D., *Ewangelicy w Mikołajkach. Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w latach 1945–2007*, Dąbrówno 2010.
- Małek E., *Gdzie jest moja Ojczyzna? Wspomnienia*, opracowanie tekstu, wstęp, red. tomu J. Ławski, przedślowie ks. D. Zuber, Białystok – Ełk 2016.
- Michalak R., *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945–1956)*, Warszawa 2002.
- Sakson A., *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań 1990.
- Urban K., *Luteranie i metodyści na Mazurach 1945–1957. Wybór materiałów*, Kraków 2000.

---

<sup>80</sup> Por. A. Sakson, *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań 1990; J. M. Wojtkowski, *Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992*, Olsztyn 2002; R. Michalak, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945–1956)*, Warszawa 2002; K. Urban, *Luteranie i metodyści na Mazurach 1945–1957. Wybór materiałów*, Kraków 2000; D. Krysiak, *Ewangelicy w Mikołajkach. Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w latach 1945–2007*, Dąbrówno 2010; E. Kopiczko, *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996; Ks. dr A. Jagucki, *Mazurskie dole i niedole. Wspomnienia i refleksje z lat pracy na Mazurach*, opracował E. Kruk, Olsztyn 2004; E. Małek, *Gdzie jest moja Ojczyzna? Wspomnienia*, opracowanie tekstu, wstęp, red. tomu J. Ławski, przedślowie ks. D. Zuber, Białystok – Ełk 2016.

- Wojtkowski J.M., *Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992*, Olsztyn 2002.

Andrzej Sakson  
*Adam Mickiewicz University, Poznań*

## THE ACTIVITY OF EVANGELICAL CHURCHES IN MASURIA AFTER 1945

### Summary

The year 1945 brought fundamental changes in state, national, political, religious, economic and social relations in Masuria. The Prussian Union of Churches was disintegrated, many churches and sacred buildings were destroyed. As a result of warfare, around 80 000 people from the Masurian population, including approximately 75 000 Protestants and about 5 000 Catholics, remained within the borders of the Polish state. The war and the widespread evacuation, which caused many tragedies and widespread chaos, led to the almost complete disintegration of the Protestant Union of Churches and of a number of religious associations in Masuria. This fact caused the establishment of a specific institutional religious vacuum in Masuria. In these new conditions religious activity was gradually undertaken by twelve Protestant churches and religious associations.

The change of the socio-political system after 1989 contributed to the stabilization of evangelical churches in Masuria. The situation of Protestantism in Masuria has, however, been characterized by many contradictions and collapses in the last seventy years.

Significant influence on the activities of the Protestant churches has led to disputes over succession in the former Church of the Union. Yet, the dominant factor influencing the image of Masurian Protestantism was the subsequent mass waves of emigration of the native population, which destabilized the ecclesial and social life in Masuria. This state of affairs caused a significant change in the religious map in this region of the country. With the declining number of Protestants, who in the postwar period numbered about 75 000, the role of the Roman Catholic Church, which dominated religious relations in Masuria, grew. The process was accompanied by fierce religious conflicts.

The activity of Protestant churches was not able to successfully defy the dissolution of local communities of Masurian evangelicals. Among the members of Protestant churches and denominations, still the Masurian native population dominates with about 6 000 people, together with evangelicals from Cieszyn Silesia, the Bug River region and other regions of the country. Protestants in Masuria are a small group living in a deep diaspora, they are much dispersed and they no longer form a dense local community.

**Keywords:** Masuria, Protestantism, local community, World War II, People's Republic of Poland.